

A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai az encsi és a sellyei (–siklósi) kistérségekben

Baranyi Béla – Koncz Gábor

Kutatási célok

A magyarországi cigánynépesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság) című, 5/017/2001. számú NKFP kutatási projekt IV. „Lakóhelyi szegregáció az encsi és a sellyei (-siklósi) KSH térségekben” c. alprogram célja az volt, hogy a magyarországi cigánynépesség helyzetével kapcsolatos vizsgálatok részeként alapkutatásokat, döntően empirikus (kérdőíves adatfelvételen és interjúkon alapuló) elemzéseket végezzen és következtetéseket vonjon le, illetve a jövőre vonatkozó megállapításokat tegyen a romaproblematikát és az ún. elcigányosodási folyamatok tekintetében leginkább érintett két kistérségre, az *Encsi és a Siklósi (és a Sellyei) KSH-körzetekre vonatkozóan*, mindenekelőtt a *lakóhelyi szegregáció kérdéseit illetően*. A Baranyi Béla tudományos osztályvezető (MTA RKK Debreceni Osztálya) vezette alprogram az NKFP projekt egészéhez igazodó tematikája szerint két nagy feladat elvégzését tűzte ki célul:

1. A lakóhelyi szegregációt megalapozó térségtanulmányok, komplex térségleírások elkészítése a vizsgálat tárgyát képező két célterület, az encsi (tágabb értelemben a csereháti) és a dél-baranyai (siklósi, sellyei) kistérségekre vonatkozóan. A feladat elvégzésében az MTA RKK kutatói (Baranyi Béla, G. Fekete Éva, Koncz Gábor és Kovács Teréz) vettek részt.
2. Széleskörű empirikus kérdőíves vizsgálatokon, illetve mélyinterjúkon alapuló elemzések és esettanulmányok készítése a „célterületeken”, különös tekintettel az iskolai és önkormányzati adatfelvétel eredményeire. (Az empirikus vizsgálat eredményeit Virág Tünde összegezte.)

A roma-szegregáció kistérségi dilemmái

Az NKFP kutatási projekt Lakóhelyi szegregáció az encsi és a sellyei (siklósi) KSH-körzetben című alprogramjában résztvevő kutatói team egyik feladata többek között az volt, hogy végezzen elemzéseket a *romaproblematika és az ún. elcigányosodási folyamatok tekintetében leginkább érintett rurális, hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre vonatkozóan*. A feladatmegosztás során az *MTA Regionális Kutatások Központját* képviselő

kutatók, szakterületük sajátosságaiból adódóan – mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli alakulását tartva szem előtt – a lakóhelyi szegregáció térségi-területi sajátosságainak és megnyilvánulásainak, ok-okozati összefüggéseinek a vizsgálatára helyezték a fő hangsúlyt. Ám a munka kezdetekor mindjárt a *vizsgálati célterület megválasztásának a kistérségi dilemmáival* kényszerült szembesülni a területi tudományok sajátos szempontjait képviselő kutató, miután pontosan körül kellett határolnia azt a kistérséget, egyáltalán térséget vagy tájegységet, esetleg településcsoportot, amely a legtipusosabban és legdrámaibb módon tükrözi a romaproblematika összefüggéseit *Baranya*, illetve *Borsod-Abaúj-Zemplén* megyékben. A dilemmák feloldásaként végül is kompromisszumos megoldások születtek, amelyek nyomán a tényleges helyzetnek való egzaktabb megfelelés érdekében *némileg átrajzolódtak a vizsgálatok tárgyául kezdetben választott kistérségek határai*.

Az eredeti elképzelések szerint például a Siklói KSH-térség egésze szerepelt volna a kutatási alprogram mintaterületeként, ám a területi tudományok elvárásai szerint és a terepmunka során szerzett tapasztalatok ismeretében, az időközben bekövetkezett területszervezési változásoknak megfelelően, s a romaproblematika szempontjából jellemzőbb *Sellyei KSH-térség egész területe* 30 településsel, valamint *Siklói KSH-térség 20 települése* került be a vizsgálati eljárásba, holott eredetileg éppen fordított volt a helyzet. A kutatások mintaterületül, kezdetben ugyanis a Siklói KSH-térség egésze, továbbá a vele határos Sellyei kistérségből 18 település lett kiválasztva.

Jogos szakmai indokok és alapos megfontolások után a mintaterület megválasztása tehát annyiban módosult, hogy a vizsgálatok súlypontja a problémakört erőteljesebben reprezentáló, 30 települést magában foglaló *Sellyei kistérségre*, az ország *gazdasági-társadalmi szempontból egyik legelmaradottabb kistérségére*, valamint a vizsgálati eljárásban hasonló okokból hozzá kapcsolt 20 siklói településsel együtt, tulajdonképpen *néprajzi értelemben vett Ormánságra, mint tájegységre helyeződött át*. A döntés helyességét támasztja alá, hogy a Siklói kistérség a vizsgálat fő szempontjai alapján két jelentősen eltérő településcsoportból tevődik össze. Az északi települések Pécs viszonylagos közelsége miatt kedvezőbb gazdasági helyzetben vannak, és nem is rendelkeznek olyan magas roma népességarányal, mint a kistérség déli, határ menti települései (pl. *Alsószentmárton, Gordisa, Siklónagyfalu*). A mintaterület megváltoztatásával tehát *50 település lett a dél-baranyai szegregációs vizsgálatok célterülete*, amely egy halmozottan hátrányos helyzetű településcsoportot foglal magában, miután közülük 41 települést a 2003/7. Kormányrendelet *társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból eleve elmaradott településnek nyilvánított*.

Az utóbbi elvárásnak való megfelelés érdekében hasonló döntés született az encsi KSH-térsséggel, mint választott mintaterülettel kapcsolatban. Ebben az esetben az empirikus vizsgálatok eredendően az *Encsi KSH-kistérségre irányultak* volna, holott a roma népességű települések és területek dominánsabban vannak jelen a tágabb kiterjedésű *Cserehát természetföldrajzi tájegység* területén. A Cserehát ugyanis az *Encsi KSH-térsség* nyugati területeit, a *Szikszói KSH-térsség* szinte egészét, valamint az *Edelényi KSH-kistérség* keleti felét foglalja magában. A Cserehátnál valamelyest nagyobb három KSH-kistérség teljes kiterjedésben pedig mintegy 125 településen közel 90 ezer ember él, míg a 615 km²-nyi *Belső-Cserehát* 56 kicsiny, völgyekben megbújó településén 11 ezer lakos él viszonylagos elzártságban, a *megrekedt fejlődés és általános recesszió körülményei közepette*. A természetföldrajzi, de legalább ennyire társadalomföldrajzi tartalmat hordozó Cserehát a Hernád, Bódva, és Sajó folyók és az országhatár által közrefogott, csúcsára állított háromszögre emlékeztető, mintegy 1.847 négyzetkilométernyi szigetszerűen zárt terület, amely az 1989-ben, az országban elsőként alakult *Csereháti Településszövetség* 50 települését is magában foglalja.

Elgondolkoztató tehát, hogy a romaproblematika és a szegregáció kérdéseinek a vizsgálatokor nem a három KSH-kistérséget átívelő csereháti településegyüttest lett volna (vagy lenne) helyesebb az empirikus kutatások középpontjába helyezni? Ez esetben is, hasonlóan a dél-baranyai helyzethez a Cserehát (akárcsak az Ormánság) típusosabban és homogénebb módon egyesíti a jelentős mértékben vagy túlnyomórészt roma etnikum által lakott településeket, illetőleg sokkal jellemzőbb módon hordozza magában a romaproblematika sajátosságait, mint maga az encsi KSH-térsség. Megoldásként kínálkozott, hogy az encsi kistérségben elvégzett kérdőíves vizsgálatokhoz erőteljesebben társuljon a Cserehát egészére kiterjedő, a területi tudományok módszereivel végzendő *komplex gazdasági-társadalmi szempontú elemzés*. Annál is inkább, mert a három (encsi, szikszói és edelényi) kistérség szinte majd minden települése hivatalos besorolás szerint is *társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé tartozik*. A roma problémakörrel leginkább érintett, tipikus települések is dominánsan a Hernád völgyében és a Hernádtól nyugatra elhelyezkedő területen fekszenek (pl. *Beret, Csenyété, Fáj, Szemere, Pusztaradvány* stb.), illetőleg ez összefüggő területként átnyúlva az Edelényi és Szikszói kistérségek területére, sok szempontból egységet alkotva azokkal. Döntő mértékben lefedve a *Belső-Cserehát* területét, ahol összefüggő, magas cigánynépesség-aránnyal rendelkező települések egész sora helyezkedik el, esetenként már-már zárt etnikai tömbökben.

A magyarországi romanépesség problémáit talán a legjellemzőbben tükröző, a fenti módon kialakított két, jellemzően aprófalvas kvázi kistérségben, a borsod-abaúj-zempléni Encsi

(Csereháti), és a hasonlóan halmozottan hátrányos helyzetű dél-baranyai, részben Siklósi, nagyobb részt pedig a Sellyei KSH-körzetben figyelhető meg leginkább az a szoros összefüggés, amely egy terület, kistérség vagy település mérete, gazdasági potenciálja, a munkalehetőségek száma és a cigány népesség száma, illetve aránya, valamint társadalmi-gazdasági helyzete között húzódik. Azokon a településeken, ahol rossz a gazdasági helyzet, kevés a munkahely, ott nagyobb számban fordul elő egyre nehezebb körülmények között élő cigány népesség, mint a jobb adottságokkal rendelkező településeken. Az utóbbiakból pedig a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű cigányság fokozatosan kiszorul, s egyre nagyobb számban telepszik meg a mostohább feltételeket nyújtó településeken. Ezzel pedig a jobb helyzetben lévő települések környezetében *megindul egy „elcigányosodási” folyamat.* Éppen ezért a szegregációt nemcsak települési viszonylatban szükséges vizsgálni, *azaz, hogy cigányok és nem cigányok mennyire elkülönülten élnek egymástól, hanem tágabb gazdasági-társadalmi, térségi-települési összefüggésekben is.*

A szegregáció térségi-területi vagy éppen lakóhelyi jellemzői, a kialakult társadalmi-gazdasági körülmények más-más módon érinthetik és differenciálják a romanéppességet. Különösen erőteljesen érvényesül a *lakóhelyi és a települési szegregáció* olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben, mint amilyenek Dél-Baranyában és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az Encsi KSH-térség (voltaképp Cserehát természetföldrajzi terület) által alkotott „mintaterületek”, ahol a meglévő különféle komoly társadalmi-gazdasági-foglalkoztatási-szociális-iskoláztatási problémák következményeként az átlagosnál is súlyosabb gondként jelentkezik a romakérdés, s ahol a szegénységgel szinte törvényszerűen együtt jár a *roma etnikum települési, majd területi koncentrációja, egyszersmind szegregálódása, szociális és kulturális ellehetetlenülése.*

Fontosabb következtetések

Történelmi örökségnek, a településhálózat főbb jellemzőinek, a cigányság térségi-demográfiai jelenlétének, az erodált társadalmi szerkezet sajátosságainak, a roma munkanélküliség súlyos következményeinek és romakérdés egyéb társadalmi-gazdasági összefüggéseinek a számbavétele után az alábbi rövid összegzés fogalmazható meg.

A területi tudományok szempontjából összegezve a vizsgált két térségben tapasztalt jelenségeket, azt figyelhetjük meg, hogy a ma már nemcsak a cigányoknak az egyes települések esetében tapasztalható magas aránya, helyileg megjelenő problémák tekinthetők jelentősnek, hanem egyre inkább a *szegregáció térségi-területi dimenziói* lehetnek meghatározóak. Várhatóan továbbra is folytatódni fog a cigányság számának térségen belüli

növekedése, területi kiegyenlítődése, ami az össznépelességen belüli arányokat tekintve éppen, hogy a polarizációt fogja erősíteni. Az ideáig kialakult cigány többségű falucsoportok a szomszédos falvakkal, kisebb falucsoportokkal „összenőve” a Cserehát belsejének és az Ormánság egyes területeinek teljes elcigányosodását vetítik előre, ami már mindinkább *térségi szinten* veti fel a szegregáció kérdéskörét, s a jelenlegi tendenciák változatlansága mellett pedig mindez térségi szinten további hanyatlással, akár a nemzetiségek közti szembenállással járhat együtt. A cigányok által asszimilált, homogénné vált területen a települések esetében viszont nem merül fel majd a szegregáció kérdése, hiszen nem lesz nem cigány népességű településrész, amelytől elkülönülhetnének. Félő, hogy az ilyen településekből „összeálló” térségek tovább örökítik majd mindazokat a – közöttük a szegregációval összefüggő – problémákat, amelyek jelenleg még többnyire települési szinten mutatkoznak meg erőteljesebben.

A magyarországi aprófalvak helyzetével számos kutatás foglalkozott, több esettanulmány, szociográfia készült a vizsgált kistérségekben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, és a megüresedő házakba érkező, általában a falusi szegénység legelesettebb rétegeit képviselő cigánytelepek lakóinak, és minden más hányatott sorsú, tradicionálisan szegény családnak az életkörülményeit. Az érintett településeken a falvak társadalmának túlnyomó része, voltaképp a roma népesség egésze ki van zárva a munkaerőpiacról, nem rendelkezik olyan piacképes tudással, ami lehetővé tenné számára a biztos megélhetést. A lakóhelyi bezártság, a családok szociális helyzete a következő generáció számára az iskoláztatás, piacképes tudás, szakma megszerzését lehetetlenné teszi, a szegénység öröklődik. Az újabb, még messze nem lezárt kutatások is azt támasztják alá, hogy a falvaknak a többségében olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszatekintő szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség. A romanépesség helyzete a rendszerváltó évtizedben sem sokat változott. Kimondva, kimondatlanul úgy tűnik, hogy a mindenkori közhatalom is leírta ezeket a térségeket, és nem áldozott kellő figyelmet a felzárkóztatásukra.